

Рябенко Юрій Олександрович (1963 р.н.). Старший викладач кафедри політології МФ НаУКМА. Закінчив у 1990 р. філософський факультет Київського Національного університету ім. Т.Г. Шевченка. Здобувач наукового ступеня кандидата філософських наук. Головна проблема наукових розробок: «Історико-філософська концепція дуалізму».

Дуалізм в системі знань

Дуалізм як один із напрямків філософії потребує найретельнішого дослідження та аналізу.

У сучасній філософії він в основному розглядається як філософське вчення, як різновид ідеалізму, або ж як своєрідне хитання між основними напрямками філософії (матеріалістичним та ідеалістичним), що говорить про певну невизначеність поглядів прибічників цієї течії. Інколи в цій тенденції вбачають намагання "підняти" над матеріалізмом та ідеалізмом, що, наприклад, з точки зору марксистської філософії неможливо.

У цьому доробку насамперед хотілось би у контекстуальній формі означити більш поширені погляди щодо поняття дуалізму, проаналізувати "самопочуття" цього напрямку на рівні масової філософської думки, тобто думок, що знаходять своє вираження як в науково-популярних виданнях, так і в спеціалізованих науково-теоретичних працях з філософії.

Звернення до так званої "популярної філософії" говорить, перш за все, про те, що автор вбачає необхідність та доцільність дослідження цього напрямку не тільки в межах суто теоретичної філософії, що, звичайно, вкрай важливо і чекає свого опрацювання в майбутньому, але й у поєднанні його з методологією та методикою викладання філософських дисциплін у вищій школі. В сучасній вітчизняній філософії, на жаль, ще існують "провали" як в трактовці окремих категорій та законів, так і в певних історико-філософських концепціях. Однією з причин є дуже повільний процес відмежування та критичного переосмислення догматичних, застарілих та відживаючих свій час ідей та поглядів, які робила система тоталітаризму в недалекому минулому. Все це, безперечно, таїть в собі небезпеку для процесу формування та становлення адекватної сучасним реаліям самосвідомості української нації. І саме філософія поряд і в поєднанні з іншими гуманітарними науками повинна виступати підґрунтям духовного відродження української державності.

На думку автора, однією з причин "негативного" ставлення до філософії як до світогляду і як до специфічного виду наукових знань, або ж її нерозуміння, є не її, як здається, надмірна затеоретизованість та абстрагованість (це насамперед сфера діяльності професійних філософів), а саме прояв схематизму та догматизму у вирішенні тих чи інших суттєвих питань.

Досить часто невичерпні можливості філософії намагаються обмежити або звести до постійної суперечки різних течій, шкіл та напрямків, особливо матеріалістичних та ідеалістичних, які нерідко свої філософські розробки зводять лише до критики один одного.

Одним із шляхів в подоланні цих негараздів і є ґрунтовний, об'єктивний, витриманий історико-філософський аналіз дуалізму, який має багату історію і ще більше невиявлених можливостей.

Перш за все необхідно з'ясувати, як в сучасній філософській літературі визначається поняття дуалізму. Звернемося до одного із видань "Філософського енциклопедичного словника", в якому підкреслюється, що дуалізм (від лат. dualis – подвійний) – філософське вчення, що визнає рівнозначність двох першооснов – духу і матерії, ідеального і матеріального, які зводяться одне до одного. Дуалізм протистоїть монізму [1].

Щодо монізму, то він передбачає аналіз тих чи інших явищ навколишньої дійсності, виходячи з одного начала (субстанції). Відповідно існує матеріалістичний і ідеалістичний монізм. Закономірно витікає запитання: "А чи не є монізм нічим іншим, як вираженням того ж матеріалізму чи ідеалізму?" Автор не вбачає в цьому суттєвої відмінності і розглядає це як тотожні поняття. Але звідси випливає наступне запитання:

"Яким чином дуалізм може розглядати матеріальне та ідеальне як рівнозначні начала, коли монізм, як виразник цих напрямків, протистоїть чи є протилежним до того, що співвідносить його види?" Звичайно, ця протилежність дуалізму щодо монізму має суто діалектичний характер. Але це не говорить про те, що автор погоджується із тим, що дуальність є протилежною до монізму. Справді, існує протилежність, протистояння між різнорідними предметами та явищами, які підкреслюють неможливість розвитку нових якостей та ознак у межах цих систем. Але існують і іншого роду протилежності та суперечності: діалектичні, дуалістичні, які містять у собі не повне заперечення та відкидання явища-опонента, а акумулюють момент подальшого розвитку. Для філософії, що відтворює реальну дійсність за допомогою категорій та законів, яким притаманна суперечливість, логічна послідовність і обґрунтованість у процесі оперування інформацією, необхідна чітка, жорстка визначеність своїх понять. Також автору можуть заперечити, що коли будь-яке поняття, використане в тому чи іншому філософському тексті, завжди повинно розумітись і сприйматись у діалектичному аспекті. Безперечно, це так. Але філософські праці цікавлять не тільки філософів-професіоналів чи науковців іншої кваліфікації. До філософської літератури звертаються і так звані початківці (в майбутньому філософи та науковці). І коли такий початківець, який ще не має достатньої філософської освіти, зустрічається із подібними трактуваннями, наведеними вище, то він сприймає те смислове значення терміну, яке властиве останньому на рівні повсякденного буття або ж буденної свідомості. Зовсім інакше це поняття буде сприйматись, коли воно використовуватиметься як "діалектична протилежність" або ж "відносна протилежність". Це спонукає того ж початківця-філософа спочатку ознайомитись із значенням понять "діалектика" та

"відносність", а в подальшому привчає його дотримуватись принципу парності (дуальності) при аналізі будь-яких наукових розробок.

На жаль, і в сучасній літературі досить часто має місце акцентування уваги на існуванні двох протилежних філософських напрямків, що визначають сутність філософії в цілому. Звичайно, цей аспект має під собою історичне підґрунтя. Сьогодення потребує відповідних філософських розробок щодо з'ясування актуальних проблем сучасності не тільки у формі постановки наболілих питань, але й можливих шляхів їх вирішення.

Знову звернемося до першоджерел. В одному із останніх навчальних посібників із філософії матеріалізм та ідеалізм розглядаються як протилежні філософські вчення. Протягом всієї історії філософії вони вели (і продовжують вести) складну, напружену й змістовну дискусію один з одним, знаходячи у суперечливій дійсності все нові й нові аргументи для закріплення і захисту своїх позицій. Певним намаганням зблизити їх позиції можна вважати дуалізм – філософське вчення про існування двох незалежних одне від одного начал: матеріального і духовного. Але дуалізм не можна назвати "третьою лінією" у філософії (рівнозначною матеріалістичній та ідеалістичній). Дуалізм – це лише різновид ідеалізму, оскільки, як і ідеалізм в цілому, визнає незалежність духу від матерії (природної та соціальної) [2].

Таке визначення дуалізму істотно не відрізняється від попереднього, але коли в першому чітко не говориться про дуалізм як філософський напрямок, то в другому в нього "вбирається" можливість стати третім рівноправним напрямом поруч із матеріалізмом та ідеалізмом.

Про протилежність двох основних напрямків йде мова і у Е.В.Льєнкова. Ідеалізм для нього фігурує як антиматеріалістичний табір [3]. Це в певній мірі нагадує славнозвісний поділ світової філософії на два табори у марксистській теорії.

Як зазначалося раніше, матеріалістичні та ідеалістичні напрями є історично обумовленими. Вони зароджуються в залежності від форм практичного та теоретичного освоєння дійсності людиною. Але останню спочатку цікавив той бік відношення людини і світу, що давав можливу відповідь на питання, пов'язані із пошуком першооснови світу, його загального начала, місця в ньому людини, можливостей пізнання світу. Спочатку ця проблематика знаходила своє вираження в міфологічно-релігійних системах, з подальшим розвитком форм суспільно-історичної практики у вирішенні цього питання, поряд з попередніми, складаються два підходи – матеріалістичний та ідеалістичний, який отримав назву основного питання філософії.

Окрім цих основних способів вирішення основного питання філософії існує ще дуалізм, який визнає дух і природу, свідомість і матерію, мислення і буття двома самостійними основами. Це специфічне намагання подолати протилежність між матеріалізмом та ідеалізмом.

Окрім вирішення питання про природу і сутність, про загальну основу світу і самої людини, питання про відношення духу і природи, свідомості і матерії,

мислення і буття з точки зору визначення, що із них є первинним, основне питання філософії має й іншу сторону – гносеологічний аспект – і виступає як питання про те, як співвідносяться наші думки про навколишню дійсність і до існуючого світу [4]. Ми можемо окреслити в основному питанні філософії два аспекти, що відтворюють основну філософську проблематику і є причиною появи у філософії двох історичних напрямків – матеріалізму та ідеалізму, але становлять форми дуалізму. Тобто дуалізм є загальною формою вираження системи філософських знань. Він лежить як біля витоків філософського світогляду, так і в подальшому виконує спрямовуючу, регулюючу функцію по відношенню до філософських концепцій, які в своїх розробках перш за все ставлять за мету об'єктивне відтворення реальної дійсності. Дуалізм – це не лише специфічний філософський напрямок, це одночасно універсальний спосіб мислення, діалектичний підхід до аналізу природних та соціальних явищ. Тут мається на увазі не ідеалістична та матеріалістична діалектика, а діалектика як універсальний засіб осягнення дійсності, що долає протистояння між ідеальним і матеріальним. Врешті-решт у даному випадку поняття дуалізму не обіймається терміном діалектика. Діалектика є сама породженням дуальності, її відбиття. Співвідношення діалектики та дуалізму, на думку автора, заслуговує більш ретельного дослідження у подальших розробках.

Дуалізм також лежить біля витоків міфологічного та релігійного світоглядів, які є засновниками філософії. Подвоєння світу у міфології на світ реальний, земний, в якому людина розгортає свою бурхливу діяльність, і на світ "можливий", який підкорюється й змінюється в людській уяві у відповідності до запитів останньої, і знову ж той самий реальний, земний світ, але вже тлінного буття людини, з одного боку, і світ потойбічний, надприродний, божественний, який досягається через віру та одкровення, з іншого, у релігійному світогляді – все це є результатом дуалістичного ставлення до світу. Це ж подвоєння світу притаманне й науково-теоретичній діяльності, де існує знову ж той самий реальний, земний, суспільний світ і світ можливого осягнення й досягнення певної мети, але на відміну від релігійно-міфологічних поглядів не завдяки необґрунтованим фантазіям та сліпій вірі, а за допомогою виробленої системи теоретичних концепцій, перевірених і обґрунтованих всією попередньою багатовіковою історією розвитку пізнавальної практики людства.

На думку автора, основна заслуга дуалізму полягає в тому, що завдячуючи йому, у філософській проблематиці спостерігається зміщення акцентів в бік гносеологічних, пізнавальних аспектів.

Стосовно основної філософської проблематики слід зауважити, що кожний розділ філософії розглядає важливі світоглядні проблеми. Онтологія, розкриваючи сутність буття, як мінімум повинна дати відповідь на питання: "Що таке реальний світ природи?", "Що таке людина?", "Що таке людська духовність?", "Що таке Бог?" Якщо в процесі філософського дослідження вдається розкрити суть цих питань (по суті світоглядних проблем), то формується певна картина світу, розкривається сутність буття. Тобто, мова йде про світорозуміння, науково інформаційну сторону (базу)

світогляду. А традиційне: "Що первинне – матерія чи свідомість?" – похідне від перелічених раніше.

Гносеологія розширює наш світогляд, підкріплюючи наше розуміння світу впевністю в істинності знань [5]. Важко не погодитись із вищесказаним.

Історично дуалізм як філософське вчення складається в Новий час. У цей період з'являється власне і сам термін "дуалізм", введений Х.Вольфом. Саме в Новий час гносеологія, теорія пізнання займає чільне місце в системі філософського знання, які були покликані озброїти експериментальне природознавство та інші галузі наукової діяльності методами пізнання, що слугували б шляхом до істинних знань.

Про значимість дуалізму також говорить і той факт, що такі великі представники світової філософії, як Арістотель, Р.Декарт, І.Кант, а кожний з них у свій час здійснив грандіозні зрушення в теорії пізнання, результатами яких людство користувалося, користується і буде користуватися в майбутньому, доки існує людська цивілізація, були дуалістами. Саме погляди цих мислителів досить часто трактують як хитання між ідеалізмом та матеріалізмом.

Так, відомий філософ А.В.Гуліга зазначає, що в першій же своїй праці "Думки про істинну оцінку живих сил" (1749) у Канта спостерігається не тільки безкомпромісне прагнення до істини, але й відверта схильність до розумних компромісів, коли перед ним дві крайності. Спочатку він намагається "поєднати" Декарта й Лейбніца, у зрілі роки ці намагання будуть здійснені по відношенню до головних філософських напрямків. Розкрити суперечності, але проявити терпимість, подолати однобічність, дати принципово нове рішення, синтезуючи при цьому нагромаджений досвід, не перемогти, примирити – ось одне із спрямувань Канта [6].

Схильність та тяжіння до дуалізму знаходить своє яскраве вираження і в історії української філософії, яка є органічною складовою частиною історії всесвітньої філософії та невід'ємним і визначальними чинником розвитку національної самосвідомості. Дуалістичні тенденції відтворюються як у міфології давньоукраїнської культури, так і в подальших філософських ідеях представників української філософії.

Давньоукраїнській культурі притаманна відсутність явного протиставлення душі й тіла, що характерне для типового християнського розуміння. Відсутність чіткої антитези "дух – тіло" позначилась і на розумінні слов'янами акту творіння, яке не мислилось як перетворення "нічого" на "щось", а розумілось у вигляді акту впорядкування, де людині відводилась роль активного співучасника світових подій.

Уявлення про світ, людину, притаманні для давньослов'янської міфології, знаходять своє відбиття у релігійних віруваннях того часу, де сакральному відводиться місце "вгорі" природного космосу, де припускається відносна єдність духовного і тілесного начал. Ці уявлення накладають свій відбиток на характер філософської думки на більш високому рівні розвитку давньоукраїнського суспільства [7].

Творчість Г.С.Сковороди також нерозривно пов'язана із застосуванням дуалістичного підходу в усвідомленні граничних підстав людського буття, який став наслідком плідного й ґрунтовного опрацювання

філософських традицій античності (Сократ, Платон, Арістотель) та Нового часу (Спіноза, Х.Вольф). Великий вплив на формування філософських поглядів Сковороди відіграли роки навчання у Києво-Могилянській академії.

Разом з тим Г.С.Сковорода змістом і спрямуванням своєї філософії істотно відрізняється від своїх вчителів. Якщо для професорів Києво-Могилянської академії було притаманним акцентування уваги на онтології та гносеології, то філософія Сковороди зосереджується на людинознавчій етико-гуманістичній проблематиці. Сковорода натомість підносить істинно людське, духовне начало в людині. Позиції Сковороди стосовно вчення своїх вчителів, як видатних мислителів – тодішнього, до спадщини яких він був дотичний, органічно властивий діалогізм [8].

У понятті діалогізму автор знову ж таки вбачає прояв дуалізму. Діалог як один із головних методів на шляху до пошуку істини, що в свій час був започаткований давньогрецьким мислителем Сократом і на основі якого в подальшому відбувається процес становлення та розвитку діалектики, не є поняттям тотожним щодо дуалізму. Точніше, тотожність у даному випадку має місце, але вона відносна. Діалогізм, як і діалектика, є відбиттям дуалістичного принципу побудови об'єктивної реальності та способом його пізнання.

Намагання подолати протистояння філософського матеріалізму та ідеалізму спостерігається і у філософських розробках П.Д.Юркевича. Його дуалізм формується в процесі з'ясування сутності філософії через критику матеріалістичних систем епохи Просвітництва, які прагнули до ототожнення філософії із природознавством.

Але П.Д.Юркевичу однаково ворожі як матеріалістична, так і ідеалістична модифікації крайніх, радикальних речників просвітництва. "Матеріалізм нинішнього часу, – пише він, – вирішує під іншими формами те саме завдання знання, під тягарем якого вправ абсолютний ідеалізм" [9].

У зв'язку з цим мислитель розробляє і вводить у філософський обіг категорію духу, яка відрізняється від поняття свідомості тим, що "дух є дещо більше, ніж свідомість, ніж пізнавальна діяльність, він є існуючий предмет, реальна субстанція, яка в своїх станах і діях містить набагато більше, ніж скільки може увійти в свідомість". Отже, філософія як усвідомлення духу залежить від нього. Разом з тим, оскільки дух ширше за свідомість, необхідно з'ясувати те поле, на якому, власне, реалізує своє покликання філософія.

Оскільки дух є абсолютною основою будь-якої дійсності, оскільки філософія, звертаючись до пізнання навколишнього світу, прагне виявити цю основу, якою, на думку П.Д.Юркевича, є ідея, в якій мислення й буття збігаються, вона виступає як основа, закон і норма явища [10].

Із стилізованого огляду розвитку дуалістичних тенденцій української філософії можна зробити висновок про те, що дуалізм як філософський напрямок окреслює не тільки гносеологію як основний і визначаючий розділ філософії, він також акцентує увагу на її гуманістичній спрямованості.

Особливо яскраве вираження гуманістичні ідеї знаходять у вітчизняній філософії, що надає їй певної самобутності по відношенню до західноєвропейської.

Якщо у західноєвропейській культурі здебільшого реалізується "платонівсько-аристотелівська" лінія філософії, яка відповідно до канонів наукового мислення прагне істини, незалежної від людини і людства, то в нашій культурі переважає "александрійсько-біблійна", яка зорієнтовується не так на здобуття безсторонньої істини, як правди, що будується як драма людського життя. Недостатній розвиток абстрактно спекулятивного, замкненого на собі філософського умозріння – досить типова риса української ментальності. Через це в історії української культури логікотехнічна філософська освіченість, вишуканий "гносеологізм", категоріальна системотворчість не пускають глибоко коріння. Тут виробляється своєрідний тип філософування, що вирізняється не об'єктом (пізнаючим завжди є всезагальне), а суб'єктом пізнання [11].

Тобто дуалізм визначає не тільки гносеологічну проблематику, він також підкреслює й гуманістичні аспекти філософського світогляду. І якщо ми бачимо відносно незалежні одне від одного функціонування гносеологічних систем та гуманістичних ідей у західній філософії, то в українській філософській традиції відбувається їх органічне поєднання. Про це свідчить діяльність та наукові інтереси визначного філософа П.В.Копніна, які були зосереджені навколо дослідження проблем логіки, теорії пізнання й методології наукового пізнання. Філософія, підкреслював він, повинна зосередити увагу не на вивченні невблаганих, незалежних від людини, "об'єктивних законів", що діють в природі й суспільстві, а на тому, що залежить від людини, що освоюється людиною в процесі її діяльності [12].

Як показав увесь попередній досвід розвитку світової філософії, відсутність компромісу у відношеннях між філософськими напрямками неодмінно призводить до абсолютизації одного з них. У результаті цього абсолютизація ідеалізму максимально зближує його з релігійним світоглядом або іншими напівмістичними утвореннями, а абсолютизм матеріалізму знаходить свою інтерпретацію у різновидах вульгарного матеріалізму.

Ось саме тут повинен виконати свою теоретично-пізнавальну місію дуалізм як специфічний філософський напрямок, який синтезує матеріалістичний та ідеалістичний підходи до дійсності, бере їх в діалектичній єдності, спрямовує увагу пізнаючого суб'єкта на складність та багатогранність пізнавального процесу, надає в цілому пізнавальній діяльності гуманістичної окраси.

Література

1. Философский энциклопедический словарь. – М.: Советская энциклопедия, 1989. – С. 184.
2. Философия. Учебник для высших учебных заведений. – Ростов Н/Д: Феникс, 1996. – С. 34.
3. Ильенков Е.В. Философия и культура. – М.: Издательство политической литературы, 1991. – С. 229.
4. Философия. Учебное пособие для студентов вузов. – К.: Фіта, 1994. – С. 37.
5. Білодід Ю.М. Філософія: Український світоглядний акцент. – Житомир: Полісся, 1996. – С. 23.
6. Гулина А.В. Немецкая классическая философия. – М.: Мысль, 1986. – С. 9.
7. Горський В.С. Історія української філософії. – К.: Наукова

8. думка, 1996. – С. 28.
9. Ibid. – С. 86.
10. Ibid. – С. 144.
11. Ibid. – С. 145.
12. Ibid. – С. 30.
13. Ibid. – С. 278.